

Установа адукацыі
“Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў”

Факультэт інфармацыйна-дакументных камунікацый
Кафедра гісторыка-культурнай спадчыны

УЗГОДНЕНА
Загадчык кафедры
_____ Д.В.Герасимёнак
” _____ 2022 г.

УЗГОДНЕНА
Дэкан факультэта
_____ Ю.М.Галкоўская
” _____ 2022 г.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС
ПА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЕ

АРХЕАЛОГІЯ

па спецыяльнасці 1-23 01 12 Музейная справа і ахова гісторыка-культурнай
спадчыны (па напрамках)

Складальнік:
А.А.Трусаў, дацэнт кафедры гісторыка-культурнай спадчыны,
кандыдат гістарычных навук, дацэнт

Разгледжана і рэкамендавана
на пасяджэнні Савета ўніверсітэта 21.06.2022.
пратакол № 12

Складальнік:

Трусаў А.А., дацэнт кафедры гісторыка-культурнай спадчыны УА “Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў”, кандыдат гістарычных навук, дацэнт;

Рэцэнзенты:

А.В. Вайцяховіч, загадчык аддзела захавання і выкарыстання археалагічнай спадчыны Інстытута гісторыі НАН Беларусі, кандыдат гістарычных навук, дацэнт;

Я.Л. Краснова, вядучы навуковы супрацоўнік ДНУ “Цэнтр сістэмнага аналізу і стратэгічных даследаванняў” НАН Беларусі, кандыдат культуралогіі.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

Разгледжаны і рэкамендаваны да зацвярджэння:

Кафедрай гісторыка-культурнай спадчыны
(пракол ад №10 ад 19.05.2022 г.);

Саветам факультэта інфармацыйна-дакументных камунікацый
(пракол ад)

	Змест	
1. ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА		4
2. ТЭАРЫТЫЧНЫ РАДЗЕЛ		7
2.1 План-конспект лекцый		7
3. ПРАКТЫЧНЫ РАДЗЕЛ		14
3.1 Тэматыка семінарскіх заняткаў		14
4. РАДЗЕЛ КАНТРОЛЯ ВЕДАЎ		17
4.1 Заданні для самастойнай работы студэнтаў		17
4.2 Пытанні да экзамена		18
5. ДАПАМОЖНЫ РАДЗЕЛ		20
5.1 Тэматычны план		20
5.2 Асноўная літаратура		22
5.3 Дадатковая літаратура		22

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

1. ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Дысцыпліна «Археалогія» дае асновы археалагічных ведаў аб развіцці археалагічнай навукі ў Еўропе і за яе межамі, яе асноўных дасягненнях на тэрыторыі Беларусі ад з'яўлення тут першых людзей да канца XVIII ст.

Асобная ўвага надаецца гісторыі археалогіі ў Беларусі, яе найбольш вядомым прадстаўнікам, якія працавалі тут у XVIII–XX стст., а таксама даецца падрабязная характарыстыка тых археалагічных культур, якія існавалі на тэрыторыі Беларусі ў эпоху палеаліту, мезаліту, неаліту, бронзавага і жалезнага вякоў.

Пачынаючы з I тыс. н. э. археалагічныя культуры паступова пачынаюць набываць канкрэтнае этнічнае аблічча. Дысцыпліна разглядае праблему паходжання славян, іх рассяленне ў Беларусі, кантакты з мясцовым балцкім насельніцтвам, а таксама з варагамі, германцамі і скіфамі.

Разглядаецца перыяд ранняга і позняга феадалізму, на які прыпадае час узнікнення першых дзяржаўных утварэнняў на тэрыторыі Беларусі (Полацкая, Турава-Пінская, Смаленская і Наваградская землі і Гродзенскае княства). Асаблівая ўвага надаецца матэрыяльнай культуры першых беларускіх гарадоў (Полацк, Менск, Віцебск, Бярэсце, Гародня, Наваградак, Пінск, Мсціслаў і інш.).

Шмат увагі надаецца і беларускай археалогіі позняга Сярэднявечча, якая вывучае матэрыяльную культуру часоў Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай, у тым ліку архітэктурнай археалогіі.

Праграма ўлічвае атрыманыя веды па гуманітарных дысцыплінах: «Гісторыя Беларусі», «Сусветная гісторыя», «Гісторыя матэрыяльнай культуры», «Гісторыя архітэктурны».

У працэсе навучання прадугледжана актуалізацыя міжпрадметных сувязей па дысцыплінах: «Этнаграфія», «Гісторыя і тэорыя культуры», «Асновы кансервацыі і рэстаўрацыі помнікаў гісторыі і культуры».

Дысцыпліна «Археалогія» ўзаемазвязана з такімі дысцыплінамі, як «Гісторыя Беларусі», «Сусветная гісторыя», «Гісторыя матэрыяльнай культуры».

Выкладанне дысцыпліны прадугледжвае сістэматызаванае вывучэнне тэарэтычна-практычнага матэрыялу, які неабходны студэнтам для лепшага засваення імі асноўных дысцыплін спецыялізацыі.

Мэта дысцыпліны – падрыхтоўка студэнтаў да самастойнага авалодання асноўнымі метадамі і задачамі археалагічнай навукі, асэнсаванне ўнікальнага вопыту дыялога розных культур, працэсаў этнагенезу і асіміляцыі.

Важнейшымі *задачами* дысцыпліны з'яўляюцца:

– вызначэнне месца беларускага рэгіёна ў старажытнай гісторыі народаў Цэнтральнай і Усходняй Еўропы;

– асэнсаванне ролі археалагічных крыніц для вывучэння гістарычнага мінулага насельніцтва;

– раскрыццё сутнасці і паслядоўнасці гістарычнага развіцця беларускай матэрыяльнай культуры ад яе вытокаў да канца позняга Сярэднявечча метадамі археалогіі.

У выніку засваення дысцыпліны студэнты павінны ведаць:

– метадалагічныя пазіцыі, прынцыпы і метады археалогіі, якія забяспечваюць разуменне заканамернасці станаўлення і развіцця еўрапейскай цывілізацыі на тэрыторыі Беларусі;

– вызначэнне археалагічных культур і ўсіх катэгорый археалагічных знаходак;

– асноўныя этапы развіцця беларускай матэрыяльнай культуры ў сувязі з еўрапейскай і сусветнай гісторыяй чалавецтва;

– дасягненні ў галіне матэрыяльнай культуры розных этнасаў і народаў, што жылі і зараз жывуць на тэрыторыі Беларусі.

Студэнты павінны ўмець:

– ацэньваць стан, тэндэнцыі і перспектывы развіцця сучаснай археалагічнай навукі;

– аналізаваць археалагічныя артэфакты з сяміятычнага, аксіялагічнага і цывілізацыйнага пунктаў гледжання;

– аналізаваць ва ўзаемасувязі развіццё археалогіі, этнаграфіі, гісторыі Беларусі, нумізматыкі і іншых дапаможных гістарычных дысцыплін;

– выкарыстоўваць атрыманыя веды пры апрацоўцы музейных фондаў і фарміраванні адпаведных музейных экспазіцый.

Зместам вучэбнай дысцыпліны “Археалогія” прадугледжана фарміраванне наступных кампетэнцый у адпаведнасці з адукацыйным стандартам вышэйшай адукацыі першай ступені на спецыяльнасці 1-23 01 12 Музейная справа і ахова гісторыка-культурнай спадчыны (па напрамках).

Сацыяльна-асабістыя кампітэнцыі:

СК-1. Ужываць метады і дасягненні археалогіі для выяўлення крытычнага аналізу і інтэрпрэтацыі музейных крыніц.

СК-2. Характарэзаваць матэрыяльную культуру Беларусі, этапы і ўласцівасці яе развіцця.

Да эфектыўных педагогічных метадык і тэхналогій, якія садзейнічаюць далучэнню студэнтаў да пошуку і выкарыстання ведаў, набыццю вопыту самастойнага вырашэння задач, адносяцца:

– гісторыка-тэматычны падыход;

– тэхналогіі праблемна-модульнага навучання;

– тэхналогіі вучэбна-даследчай дзейнасці;

– камунікатыўныя тэхналогіі (наведванне канкрэтных археалагічных помнікаў, дыскусіі, агляд археалагічных выставак і музейных экспазіцый і іншыя актыўныя формы і метады);

– метады аналізу канкрэтных сітуацый.

Для кіравання вучэбным працэсам і арганізацыі кантрольна-ацэначнай дзейнасці выкладчыкам рэкамендуецца выкарыстоўваць рэйтынжавыя, крэдытна-модульныя сістэмы ацэнкі вучэбнай і даследчай дзейнасці

студэнтаў, варыятыўныя мадэлі кіруемай самастойнай працы, вучэбна-метадычныя комплексы. У практыку правядзення семінарскіх заняткаў мэтазгодна ўкараняць методыкі актыўнага навучання, дыскусійныя формы.

У адпаведнасці з вучэбным планам на вывучэнне дысцыпліны «Археалогія» прадугледжана 132 гадзіны, з іх 66 – аўдыторных (54 – лекцыйных, 12 – семінарскіх) заняткаў. Рэкамендаваная форма кантролю – экзамен.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

2 ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

2.1 План-канспект лекцый

Уводзіны

Прадмет, мэты і задачы дысцыпліны «Археалогія». Змест асноўных раздзелаў тэматычнага плана. Сувязь прадмета з іншымі дысцыплінамі гуманітарнага цыкла. Формы навучання і кантролю. Агляд літаратуры па дысцыпліне.

Раздзел I Станаўленне і развіццё археалагічнай навукі

Тэма 1 Развіццё археалогіі як навукі

Першыя археалагічныя раскопкі ў старажытным свеце. Вызначэнне тэрміна «археалогія» грэчаскім філосафам Платонам. Вучэнне Лукрэцыя Кара.

Еўрапейскае скарбашукальніцтва часоў Сярэднявечча. Раскопкі 1420 г. у Пскове. Руская археалогія XVIII ст. (Кунсткамера Пятра I, Інструкцыя В. М. Тацішчава). Раскопкі Пампей. Адкрыццё егіпецкай цывілізацыі. Беларуская археалогія XVIII ст. (калекцыі беларускіх магнатаў, раскопкі ў маёнтку «Мосар» і Бельчыцкага манастыра). Адкрыццё Дзвінскіх камянёў з надпісамі. Адкрыццё старажытнай Троі (раскопкі Г. Шлімана). Руская археалогія XIX – пачатку XX ст. Антычная археалогія Расіі. Раскопкі графа А. С. Уварава, скіфскія курганы, рускае археалагічнае таварыства, археалагічная камісія, усерасійскія археалагічныя з'езды. Раскопкі А. Эванса на Крыце. Адкрыццё грабніцы Тутанхамона. Станаўленне і развіццё савецкай археалогіі. Еўрапейская археалогія другой паловы XX ст.

Тэма 2 Віды археалагічнай дзейнасці

Вызначэнне тэрміна «археалагічная культура», яе асноўныя кампаненты. Генезіс. Этнас. Субстрат. Асіміляцыя. Этнонім. Археалагічнае датаванне. Археалагічныя метады: параўнальна-тыпалагічны, археамагнітны, радыякарбонны. Дэндрахраналогія. Тып і тыпаліст. Трасалогія.

Археалагічны комплекс (адкрыты і закрыты). Палявая археалогія. Археалагічныя раскопкі. «Адкрыты ліст» і яго формы. Палявы дзённік. Палявы вопіс. Індывідуальныя і масавыя знаходкі. Камеральная апрацоўка. Археалагічная справаздача.

Падводная археалогія. Архітэктурная археалогія.

Тэма 3 Беларуская археалогія XIX ст.

З. Даленга-Хадакоўскі, Т. Нарбут. Браты К. і Я. Тышкевічы. Археалагічная калекцыя музея ў Лагойску. Віленскі музей старажытнасцей. А. Г. Кіркор. IX археалагічны з'езд у Вільні. Е.Р. Раманаў. Царкоўная археалогія. Рэстаўрацыйныя працы П.П. Пакрышкіна ў Беларусі.

Археалагічныя калекцыі Беларускага музея ў Вільні. Віцебскае аддзяленне Маскоўскага археалагічнага інстытута. І. Луцкевіч.

Тэма 4 Беларуская археалогія першай паловы XX ст.

Археалогія ў БССР (1919–1941 гг.). Інстытут беларускай культуры і яго гісторыка-археалагічная секцыя. Дзейнасць гісторыка-археалагічнай камісіі.

М. В. Доўнар-Запольскі. Першы з'езд даследчыкаў беларускай археалогіі і яго вынікі (Мінск, 1926 г.). Стварэнне Акадэміі навук БССР. Першыя савецкія беларускія археолагі і іх дзейнасць. А. М. Ляўданскі. К. М. Палікарповіч. С. А. Дубінскі. І. М. Хозераў. Інстытут гісторыі АН БССР. Часопіс «Наш край» і археалагічная тэматыка на яго старонках.

Сталінскія рэпрэсіі 1930-х гг., разгром беларускай археалагічнай навукі.

Археалогія на тэрыторыі Заходняй Беларусі (1919–1939 гг.). Беларускі мастак і археолаг Язэп Драздовіч. Уладзімір і Гелена Галубовічы.

Раскопкі старажытнай Гародні. Гродзенскі гісторыка-археалагічны музей. Язэп Ядкоўскі і Здзіслаў Дурчэўскі. Кансервацыйныя работы ў Навагрудку, Гродне, Лідскім і Крэўскім замках. Раскопкі ў Давыд-Гарадку.

Тэма 5 Беларуская археалогія у другой палове XX ст.

Аддзел археалогіі Інстытута гісторыі АН БССР. Вывучэнне культур каменнага і бронзавага вякоў на тэрыторыі Беларусі. У.Ф. Ісаенка, У. Д. Будзько, У. П. Ксянзоў, А. Г. Калечыц, М.М. Чарняўскі.

Даследаванні помнікаў жалезнага веку. А. Р. Мітрафанаў, Л.Д. Побаль, М. Ф. Гурын, В. І. Шадыра. Працы маскоўскіх і ленінградскіх археолагаў на беларускай тэрыторыі. В. М. Мельнікоўская, П. М. Трацякоў, Ю. В. Кухарэнка, В. В. Сядоў. Раскопкі старажытных беларускіх гарадоў і курганных могільнікаў. Г. В. Штыхаў, Л. В. Аляксееў, Ф. Д. Гурэвіч, П. Ф. Лысенка, Э. М. Загарульскі. Стварэнне кафедры археалогіі ў Беларускам дзяржаўным універсітэце. Даследаванні старажытных помнікаў беларускага дойлідства. М.М. Варонін, П. А. Рапапорт, М. К. Каргер, М. А. Ткачоў, М.У. Малеўская, В.М.Ляўко. Дзейнасць Беларускага таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры і яго выданні. Сучасны стан беларускай археалагічнай навукі.

Раздзел II Археалогія першабытнага грамадства

Тэма 6 Каменны век на тэрыторыі Беларусі

Пачатковае засяленне тэрыторыі Беларусі ў эпоху сярэдняга палеаліту. Тагачасны клімат. Зледзяненні (дняпроўскае, сожскае, валдайскае). Першыя прылады працы.

Верхні палеаліт. Першыя стаянкі. Бердыж (Чачэрскі раён). Юравічы (Калінкавіцкі раён). Палеалітычнае мастацтва. Грэнская і свідэрская культуры эпохі фінальнага палеаліту.

Мезаліт. Новыя кліматычныя ўмовы. Мікраліты і макраліты. Стаянкі часоў мезаліту. Свідэрская мезалітычная культура. Сожская, днепрадзвінская, бутаўская культура. Матрыярхат.

Неалітычная рэвалюцыя. Шліхтаваныя каменныя прылады працы. Першыя гліняныя посуд. Асновы земляробства і жывёлагадоўлі. Неалітычныя крамянёвыя шахты. Днепра-данецкая культура. Нарвенская культура. Апрацоўка бурштыну. Нёманская культура. Скульптурныя выявы (стаянкі Асавец, Добры Бор, Камень). Культура лейкападобных кубкаў. Асноўныя тыпы неалітычнага арнаменту.

Тэма 7 Бронзавы і жалезны век на тэрыторыі Беларусі

Росквіт каменнай індустрыі на тэрыторыі Беларусі. Новыя спосабы апрацоўкі крэменю. Мастацтва эпохі бронзы. Першыя шклянныя пацеркі і бісер. Вырабы з бурштыну. Арнаментыка керамікі і яе асноўныя формы. Апрацоўка бронзы. Сякеры-кельты. Археалагічныя культуры бронзавага веку (сярэднядняпроўская, паўночна-беларуская, культура шарападобных амфар, тшыцінецкая, сосніцкая). Плямёны шнураванай керамікі. З'яўленне старажытных індаеўрапейцаў.

Умацаванне патрыярхальна-родавага ладу, рост прадукцыйных сіл, развіццё жывёлагадоўлі і земляробства, з'яўленне ўстойлівых этнічных аб'яднанняў. Мілаградская, паморская і зарубінецкая культуры. Днепрадзвінская культура. Культура штрыхаванай керамікі. Балцкія плямёны, гарадзішча Банцараўшчына. Готы і гепіды на тэрыторыі Беларусі. Вельбарская культура. Палі пахавальных урнаў. Падклёшавыя пахаванні і кенатафы. Печы-домніцы. Першыя славяне ў Беларусі. Пражская культура.

Раздзел III Археалогія ранняга Сярэднявечча

Тэма 8 Насельніцтва Беларусі ў VI–IX стст.

Арэал рассялення балтаў у Еўропе. Заходнія, усходнія і дняпроўскія балты. Асноўныя рысы матэрыяльнай культуры балцкіх плямён. Балцкія гарадзішчы. Усходнелітоўскія курганы і пахавальны абрад. Асноўныя этнічныя прыкметы балтаў (адзенне, абутак, упрыгожванні, кераміка, зброя). Яцвягі ў Беларусі, асноўны арэал рассялення. Каменныя курганы.

Рассяленне славян па Дзясне і Дняпры. Племянныя групы крывічоў і іх асноўная тэрыторыя рассялення. Полацкія крывічы (палачане). Смаленскія крывічы. Пскоўскія крывічы. Этнонім тэрміна «крывічы» і яго паходжанне. Пісьмовыя крыніцы аб крывічах. Культура доўгіх курганоў паўночнай Беларусі. Пскоўскія і смаленскія доўгія курганы. Круглыя курганы X–XI стст. Характэрныя этнічныя прыкметы полацкіх і смаленскіх крывічоў. Скроневыя колцы. Пераход да хрысціянскага пахавальнага абраду. Тры хвалі славянскай каланізацыі.

Асноўны арэал рассялення дрыгавічоў. Племянныя адзнакі дрыгавічоў. Першыя гарады на дрыгавіцкай тэрыторыі. Славянскія селішчы Панямоння.

Этнічная тэрыторыя радзімічаў, іх племянныя адзнакі. Валыняне ў Беларусі, іх матэрыяльная культура.

Паходы кіеўскіх князёў на яцвягаў. Разгром яцвягаў у XIII ст. Прусы і крыжацкая навала. Перасяленне прусаў на тэрыторыю Беларусі. Шлях з «варагаў у грэкі» і яго асноўныя разгалінаванні. Скандынаўскія знаходкі ў Беларусі. Руны. Гарадзішча Маскавічы. Асноўныя этапы кантактаў варагаў і славян (VIII–X стст.)

Тэма 9 Полацкая зямля па даных археалогіі

Прырода, жывёльны свет. Полацкая, мінская, друцкая, віцебская воласці-ўдзелы. Ізяслаўска-лагожскі і лукомльскі ўдзелы. Асноўныя водныя шляхі. Межавыя знакі. Гандаль. Гаспадарка Полацкай зямлі. Асноўныя гаспадарчыя заняткі. Полацкая кераміка, апрацоўка металу, каменю і косці. Ювелірная справа. Узнікненне хрысціянства. Барысавы і Рагвалодаў камяні. Манументальнае і прыкладнае мастацтва.

Тэма 10 Смаленская зямля. Старажытны Мсціслаў

Тэрыторыя Смаленскай зямлі і прыродныя ўмовы. Гнёздаўскі археалагічны комплекс. Водныя шляхі. Гандлёвыя сувязі.

Структура ўдзелаў Смаленскай зямлі, далучэнне тэрыторый вяцічаў і радзімічаў паводле археалагічных даных. Суадносіны паміж уладай князя і вечам. Росквіт Смаленскай зямлі ў XII–XIII стст. Археалагічнае вывучэнне гарадоў беларускай Смаленшчыны (Орша, Копысь, Крычаў, Слаўгарад). Матэрыяльная культура старадаўняга Мсціслава. Берасцяныя граматы. Уплыў полацкай архітэктуры на смаленскае дойлідства.

Тэма 11 Тураўская зямля. Старажытны Пінск

Тэрыторыя і кліматычныя ўмовы. Карысныя выкапні. Узнікненне старадаўняга Турава. Тураўскі храм. Матэрыяльная культура Пінска. Узнікненне Турава-Пінскага княства. Стасункі паміж кіеўскімі і тураўскімі князямі. Раскопкі старажытных Слуцка і Рагачова.

Гарады паўднёвай Беларусі. Матэрыяльная культура Мазыра і Гомеля. Тураўскі краязнаўчы музей. Археалагічны музей «Бярэсце».

Тэма 12 Гродзенскае княства. Старажытны Навагрудак

Узнікненне славянскіх гарадоў у басейне Нёмана. Летапісная Гародня. Матэрыяльная культура Гродна ў XI–XIII стст. Археалагічныя раскопкі Старога замка. Гродзенскі пасад. Каложскі манастыр.

Старадаўні Ваўкавыск. Ваўкавыскі храм. Матэрыяльная культура Слоніма XI–XIII стст. Узнікненне Навагрудка. Дзяцінец і вакольны горад.

Гандлёвыя сувязі старадаўняга Навагрудка. Барысаглебская царква. Узнікненне наваградскай зямлі ў XIII ст. Навагрудак – першая сталіца Вялікага Княства Літоўскага.

Тэма 13 Архітэктурная археалогія

Першыя раскопкі помнікаў мураванага дойлідства Беларусі ў XVIII – пачатку XX ст. Спробы рэстаўрацыі і навуковага вывучэння ацалелых помнікаў архітэктуры XIX – пачатку XX ст. Дзейнасць П.П. Пакрышкіна і У. В. Суслава.

І.М.Хозераў – даследчык полацкага і смаленскага дойлідства XI–XIII стст. Полацкая і Віцебская архітэктурныя школы. М.М. Шчакаціхін і яго дзейнасць. Археалагічныя раскопкі помнікаў гродзенскай архітэктуры. Гродзенская архітэктурная школа. Вывучэнне помнікаў архітэктуры ў другой палове XX ст. Методыка архітэктурна-археалагічных даследаванняў. Старажытныя будаўнічыя матэрыялы. Тэхніка муроўкі. Структура будаўнічай арцелі.

Тэма 14 Археалагічныя старажытнасці Беларусі X–XIII стст.

Узнікненне і развіццё асноўных гарадоў Беларусі. Летапісны Полацк. Першае полацкае гарадзішча. Полацкі верхні замак. Пабудова Полацкай Сафіі. Полацкія манастыры. Вакольны горад (ніжні замак). Запалоцце (Стары горад). Полацкае веча. Археалагічны комплекс на р. Менка. Мінскае замчышча. Мінскі храм. Старадаўні Віцебск. Віцебскія замкі. Архітэктурна-археалагічны комплекс на р. Друцка і Браслава. Заслаўскі археалагічны комплекс. Матэрыяльная культура Лукомля і Лагойска. Археалагічнае вызначэнне гарадоў Падняпроў'я, Пасожжа і Панямоння. З'яўленне паліванай керамікі.

Раздзел IV Археалогія позняга Сярэднявечча і Новага часу

Тэма 15 Археалагічныя старажытнасці Беларусі часоў ВКЛ (канец XIII – першая палова XVI ст.)

Культурны спой беларускіх гарадоў XIII–XV стст. і яго асноўныя кампаненты (бытавая кераміка, вырабы з дрэва, металу, скуры і косці). Касцярычныя майстэрні. З'яўленне новых відаў зброі. Арбалетныя стрэлы і арбалеты. Першыя гарматы ў Беларусі. Драўляная забудова. Новыя будаўнічыя матэрыялы (вялікапамерная цэгла, дахоўка). Грашовая сістэма (літоўская грыўна, пражскі грош). Пахавальны абрад. Адзенне, абутак, ювелірныя справы. З'яўленне мястэчак. Гандлёвыя сувязі.

Тэма 16 Матэрыяльная культура беларускіх замкаў

Вежы-данжоны на Беларусі. Каменецкая вежа. Замкі-кастэлі. Археалагічныя даследаванні Лідскага і Крэўскага замкаў. Вендская (балтыйская) і гатычная муроўка. Планіроўка і забудовы Старога Замка ў Гродне. Археалагічнае даследаванне Мірскага замка. Бастыённыя замкі XVI – XVII стст. Заслаўскі і Гальшанскі замкі. Розніца ў матэрыяльнай культуры паміж дзяржаўнымі і прыватнаўласніцкімі замкамі. Гандлёвыя сувязі. Рэйнскі

каменны посуд. Замкі-палацы. Смалянскі замак (Белы Ковель). Быхаўскі замак.

Тэма 17 Беларускае кафлярства

Паходжанне і этымалогія слоў “кафля” і “изразец”. Гаршковая кафля на Беларусі ў XIV – XVII стст. Кратавая і міскавая кафля. З’яўленне каробкавай кафлі. Эвалюцыя кафляных печаў. Асноўныя тыпы каробкавай кафлі ў пячым наборы. Арнаментыка беларускай кафлі. Геральдычная і “партрэтная” кафля. З’яўленне паліванай і паліхромнай кафлі. Сюжэтная кафля. Раслінны арнамент, пабудаваны па прынцыпах чатырохчленнай сіметрыі. Формы для вырабу кафлі. Ганчарныя горны. “Дывановая” кафля. Распісная “галандская” кафля XVIII ст. Кафля XIX – XX стст.

Тэма 18 Беларускі паліваны посуд

Паліваная кераміка XII-XIII стст. Адраджэнне вытворчасці паліванай керамікі на Беларусі ў XVI ст. Сталовы паліваны посуд XVI – XVIII стст. Рынкі, збаны, міскі, талеркі, кубкі, куфлі. Арнаментыка паліванага посуду. Распісны паліваны посуд XVII – XVIII стст. Тарны паліваны посуд. Беларускі фаянс і паўфаянс. Паліхромная кераміка XVI – XVII стст.

Тэма 19 Беларускае шкларобства

Першыя шкларобчыя майстэрні XII – XIII стст. Асноўныя тыпы шкляных бранзалетаў. Шкляныя пацеркі. Першы шкляны посуд. Ваконнае шкло. Адраджэнне беларускага шкларобства ў XVI ст. Гутняе шкло. Асноўныя тыпы шклянога посуду. Тарнае шкляное начынне. Вітражы. Распісныя шкляныя начынні. Беларускія шкляныя мануфактуры XVIII ст. Урэччы і Налібокi. Шкляны імпорт на Беларусі. Венецыянскае і багемскае шкло.

Тэма 20 Археалагічныя старажытнасці Беларусі часоў Рэчы Паспалітай (другая палова XVI – канец XVIII ст.)

Асноўныя кампаненты культурнага слою беларускіх гарадоў і мястэчак XVI–XVIII стст. З’яўленне дымлёнай і глянцаванай керамікі. Беларускія і імпортныя люлькі. Новыя тыпы абутку з абцасам (трохшыпныя падкоўкі). Будаўнічыя матэрыялы (цэгла-пальчатка, паліваная дахоўка, пліткі падлогі). Новыя тыпы замкоў і ключоў. Кулі і кулялейкі. Каменныя і чугунныя гарматныя ядры. Паліваныя скарбонкі, дзіцячыя цацкі, свяцільнікі, рыбалоўныя грузілы, медныя і срэбраныя соліды і «барацінкі». Памадныя слойкі XVIII ст.

Тэма 21. Археалогія Беларусі эпохі позняга Сярэднявечча (XIV–XVIII стст.)

Розніца ў матэрыяльнай культуры паміж дзяржаўнымі і прыватнаўласніцкімі замкамі. Гандлёвыя сувязі. Рэйнскі каменны посуд. Замкі-палацы. Смалянскі замак (Белы Ковель).

Гаршковая кафля ў Беларусі ў XIV–XVII стст. Кратавая і міскавая кафля. З’яўленне каробкавай кафлі. Эвалюцыя кафляных печаў. Асноўныя тыпы каробкавай кафлі ў пячым наборы. Арнаментыка беларускай кафлі. Геральдычная і «партрэтная» кафля. З’яўленне паліванай і паліхромнай кафлі. Сюжэтная кафля. Раслінны арнамент, пабудаваны на прынцыпах чатырохчленнай сіметрыі. «Дывановая» кафля. Распісаная «галандская» кафля XVIII ст. Адраджэнне вытворчасці паліванай керамікі ў Беларусі ў XVI ст. Сталовы паліваны посуд XVI–XVII стст. Адраджэнне беларускага шкларобства XVI ст. Гутняе шкло. Асноўныя тыпы шклянога посуду. Гарнае шкляное начынне. Вітражы. Распісаныя шкляныя начынні. Беларускія шкляныя мануфактуры XVIII ст. Шкляны імпорт у Беларусі. Венецыянскае і багемскае шкло.

3. ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

3.1 Тэматыка семінарскіх і практычных заняткаў

Семінарскія і практычныя заняткі разлічаны на набыццё практычных ведаў па адпаведнаму курсу.

Пры падрыхтоўцы неабходна карыстацца як асноўнай так і дадатковай літаратурай, рабіць неабходныя нататкі, імкнуцца да стварэння пэўных абагульненняў на падставе набытага фактычнага матэрыялу.

Форма выканання работы – напісанне рэферату, вусны адказ у выглядзе паведамлення, гутарка па тэме, удзел у калоквіуме.

Семінар 1 Беларуская археалогія XIX ст.

З. Даленга-Хадакоўскі, Т. Нарбут. Браты К. і Я. Тышкевічы. Археалагічная калекцыя музея ў Лагойску. Віленскі музей старажытнасцей. А. Г. Кіркор. IX археалагічны з'езд у Вільні. Е.Р. Раманаў. Царкоўная археалогія. Рэстаўрацыйныя працы П.П. Пакрышкіна ў Беларусі.

Археалагічныя калекцыі Беларускага музея ў Вільні. Віцебскае аддзяленне Маскоўскага археалагічнага інстытута. І. Луцкевіч.

Семінар 2 Беларуская археалогія у другой палове XX ст.

Аддзел археалогіі Інстытута гісторыі АН БССР. Вывучэнне культур каменнага і бронзавага вякоў на тэрыторыі Беларусі. У.Ф. Ісаенка, У. Д. Будзько, У. П. Ксянзоў, А. Г. Калечыц, М.М. Чарняўскі.

Даследаванні помнікаў жалезнага веку. А. Р. Мітрафанаў, Л.Д. Побаль, М. Ф. Гурын, В. І. Шадыра. Працы маскоўскіх і ленінградскіх археолагаў на беларускай тэрыторыі. В. М. Мель-нікоўская, П. М. Траццякоў, Ю. В. Кухарэнка, В. В. Сядоў. Раскопкі старажытных беларускіх гарадоў і курганных могілнікаў. Г. В. Штыхаў, Л. В. Аляксееў, Ф. Д. Гурэвіч, П. Ф. Лысенка, Э. М. Загарульскі. Стварэнне кафедры археалогіі ў Беларускім дзяржаўным універсітэце. Даследаванні старажытных помнікаў беларускага дойлідства. М.М. Варонін, П. А. Рапапорт, М. К. Каргер, М. А. Ткачоў, М.У. Малеўская, В.М.Ляўко. Дзейнасць Беларускага таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры і яго выданні. Сучасны стан беларускай археалагічнай навукі.

Семінар 3 Каменны век на тэрыторыі Беларусі

Пачатковае засяленне тэрыторыі Беларусі ў эпоху сярэдняга палеаліту. Тагачасны клімат. Зледзяненні (дняпроўскае, сожскае, валдайскае). Першыя прылады працы.

Верхні палеаліт. Першыя стаянкі. Бердыж (Чачэрскі раён). Юравічы (Калінкавіцкі раён). Палеалітычнае мастацтва. Грэнская і свідэрская культуры эпохі фінальнага палеаліту.

Мезаліт. Новыя кліматычныя ўмовы. Мікраліты і макраліты. Стаянкі часоў мезаліту. Свідэрская мезалітычная культура. Сожская, днепрадзвінская, бутаўская культура. Матрыярхат.

Неалітычная рэвалюцыя. Шліхтаваная каменная прылада працы. Першыя гліняныя посуд. Асновы земляробства і жывёлагадоўлі. Неалітычныя крамянёвыя шахты. Днепра-данецкая культура. Нарвенская культура. Апрацоўка бурштыну. Нёманская культура. Скульптурныя выявы (стаянкі Асавец, Добры Бор, Камень). Культура лейкападобных кубкаў. Асноўныя тыпы неалітычнага арнаменту.

Семінар 4 Бронзавы і жалезны век на тэрыторыі Беларусі

Росквіт каменнай індустрыі на тэрыторыі Беларусі. Новыя спосабы апрацоўкі крэменю. Мастацтва эпохі бронзы. Першыя шклянныя пацеркі і бісер. Вырабы з бурштыну. Арнаментыка керамікі і яе асноўныя формы. Апрацоўка бронзы. Сяке-ры-кельты. Археалагічныя культуры бронзавага веку (сярэдняпроўская, паўночна-беларуская, культура шарападобных амфар, тшыцінецкая, сосніцкая). Плямёны шнураванай керамікі. З’яўленне старажытных індаеўрапейцаў.

Умацаванне патрыярхальна-родавага ладу, рост прадукцыйных сіл, развіццё жывёлагадоўлі і земляробства, з’яўленне ўстойлівых этнічных аб’яднанняў. Мілаградская, паморская і зарубінецкая культуры. Днепрадзвінская культура. Культура штрыхаванай керамікі. Балцкія плямёны, гарадзішча Банцараўшчына. Готы і гепіды на тэрыторыі Беларусі. Вельбарская культура. Палі пахавальных урнаў. Падклёшавыя пахаванні і кенатафы. Печы-домніцы. Першыя славяне ў Беларусі. Пражская культура.

Семінар 5 Археалагічныя старажытнасці Беларусі X–XIII стст.

Узнікненне і развіццё асноўных гарадоў Беларусі. Летапісны Полацк. Першае полацкае гарадзішча. Полацкі верхні замак. Пабудова Полацкай Сафіі. Полацкія манастыры. Вакольны горад (ніжні замак). Запалоцце (Стары горад). Полацкае веча. Археалагічны комплекс на р. Менка. Мінскае замчышча. Мінскі храм. Старадаўні Віцебск. Віцебскія замкі. Архітэктура Віцебска XII ст. Раскопкі старажытнага Друцка і Браслава. Заслаўскі археалагічны комплекс. Матэрыяльная культура Лукомля і Лагойска. Археалагічнае вызначэнне гарадоў Падняпроў’я, Пасожжа і Панямоння. З’яўленне паліванай керамікі.

Семінар 6 Археалогія Беларусі эпохі поздняга Сярэднявечча (XIV – XVIII стст.)

Розніца ў матэрыяльнай культуры паміж дзяржаўнымі і прыватнаўласніцкімі замкамі. Гандлёвыя сувязі. Рэйнскія каменны посуд. Замкі-палацы. Смальянскі замак (Белы Ковель).

Гаршковая кафля ў Беларусі ў XIV–XVII стст. Кратавая і міскавая кафля. З’яўленне каробкавай кафлі. Эвалюцыя кафляных печаў. Асноўныя

тыпы каробкавай кафлі ў пячным наборы. Арнаментыка беларускай кафлі. Геральдычная і «партрэтная» кафля. З’яўленне паліванай і паліхромнай кафлі. Сюжэтная кафля. Раслінны арнамент, пабудаваны на прынцыпах чатырохчленнай сіметрыі. «Дывановая» кафля. Распісная «галандская» кафля XVIII ст. Адраджэнне вытворчасці паліванай керамікі ў Беларусі ў XVI ст. Сталовы паліваны посуд XVI–XVII стст. Адраджэнне беларускага шкларобства XVI ст. Гутняе шкло. Асноўныя тыпы шклянога посуду. Тарнае шкляное начынне. Вітражы. Распісныя шкляныя начынні. Беларускія шкляныя мануфактуры XVIII ст. Шкляны імпорт у Беларусі. Венецыянскае і багемскае шкло.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

4 РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЯ ВЕДАЎ

4.1 Заданні для самастойнай работы студэнтаў

Арганізацыя самастойнай работы студэнтаў прадугледжвае падрыхтоўку студэнтамі інфармацыйных матэрыялаў па гісторыі матэрыяльнай культуры.

Форма выканання работы – напісанне рэфератаў, вусны адказ у выглядзе паведамлення, гутарка па тэме, удзел у калоквіуме (па выбару).

Пры падрыхтоўцы неабходна карыстацца як асноўнай так і дадатковай літаратурай.

Тэма 1. Асноўныя метады археалагічных даследаванняў

1. Метад дендрахраналогіі.
2. Фізічныя метады ў археалогіі.
3. Падводная археалогія.
4. Аэрафотаздымкі ў археалогіі.

Тэма 2. Развіццё археалогіі як навукі

1. Адкрыццё Егіпецкай цывілізацыі.
2. Даследаванні цывілізацый Старажытнай Месапатаміі.
3. Дзейнасць Артура Эванса на в.Крыт.
4. Пошукі легендарнай Троі.
5. Раскопкі скіфскіх курганаў.

Тэма 3. Старажытныя будаўнічыя матэрыялы

1. Археалагічнае дрэва. Спосабы яго кансервацыі .
2. Гісторыя старажытнай цэглы. Плінфа і цэгла-пальчатка.
3. Выкарыстанне каменю ў манументальным дойлідстве .
4. Дахоўкі і пліткі падлогі па дадзеных археалогіі.

Тэма 4. Земляробства па дадзеных археалогіі

1. Пераход ад матыжнага да ворнага земляробства.
2. Сельскагаспадарчыя прылады працы па дадзеных археалогіі.
3. Асноўныя раслінныя культуры на тэрыторыі Беларусі.
4. Старажытныя зерняцёркі і жорны.
5. Конская вупраж па дадзеных археалогіі.

Тэма 5. Жывёлагадоўля і паляванне па дадзеных археалогіі

1. Асноўныя этапы жывёлагадоўлі на тэрыторыі Беларусі.
2. Прыручэнне сабакі, ката і свінні.
3. Паляўнічая зброя па дадзеных археалогіі.
4. Гарбарства ў Беларусі.

Тэма 6. Матэрыяльная культура беларускіх замкаў

1. Тэхніка будаўніцтва і асноўныя канструкцыі.
2. Археалагічнае вывучэнне замкаў-кастэляў.
3. Археалагічнае вывучэнне абарончых (інкастэліраваных храмаў).
4. Археалагічнае вывучэнне бастыённых замкаў.
5. Абарона беларускіх гарадоў па дадзеных археалогіі.

Тэма 7. Матэрыяльная культура беларускіх гарадоў XIV-XVIII стст.

1. Змены ў планіроўцы і забудове.
2. Узнікненне і развіццё беларускіх мястэчак.
3. Археалагічнае вывучэнне беларускіх ратуш.
4. Археаланічнае вывучэнне гарадскіх кляштараў і манастыроў.

4.2 Пытанні да экзамена

1. Гістарыяграфія археалогіі Беларусі.
2. Беларуская археалогія XIX – пачатку XX ст.
3. Археалагічная культура.
4. Развіццё археалогіі як навукі.
5. Беларускае шкларобства.
6. Беларускі керамічны посуд.
7. Беларускае кафлярства.
8. Археалагічныя старажытнасці Беларусі часоў Рэчы Паспалітай (др.пал. XVI– XVIII).
9. Беларуская археалогія першай паловы XX ст.
10. Беларуская археалогія другой паловы XX ст.
11. Неаліт Беларусі.
12. Палеаліт Беларусі.
13. Архітэктурная археалогія Беларусі XI–XIII ст.
14. Гродзенскае княства. Старажытны Навагрудак. Археалагічныя даследаванні і артэфекты.
15. Археалагічныя старажытнасці Беларусі часоў ВКЛ (канец XIII – першая палова XVI ст.).
16. Матэрыяльная культура беларускіх замкаў.
17. Знакамітыя археолагі XIX ст.
18. Дрыгавічы. Археалагічныя помнікі і артэфекты.
19. Мезаліт Беларусі. Археалагічныя помнікі і артэфекты.
20. Полацкая зямля. Археалагічныя даследаванні і артэфекты.
21. Бронзавы век на тэрыторыі Беларусі. Археалагічныя помнікі і артэфекты.
22. Знакамітыя археолагі XX ст.
23. Археалагічныя калекцыі ў беларускіх музеях.
24. Тураўская зямля. Старажытны Пінск. Археалагічныя даследаванні і артэфекты.
25. Радзімічы і валыняне. Археалагічныя помнікі і артэфекты.
26. Варагі на Беларусі. Археалагічныя помнікі і артэфекты.
27. Вясковыя паселішчы і манастырскія комплексы.
28. Ліцейная справа. Ювелірныя вырабы ў Беларусі.
29. Археалагічнае даследаванне балтскіх плямён у Беларусі.
30. Земляробства на Беларусі ў X–XIII ст. па выніках археалагічных даследаванняў.
31. Зброя на Беларусі XIV–XVIII ст. па матэрыялах археалагічных даследаванняў.

32. Сельская гаспадарка ў XIV–XVIII ст. па матэрыялах археалагічных даследаванняў.
33. Жывёлагадоўля на Беларусі ў X–XVIII ст. па матэрыялах археалагічных даследаванняў.
34. Паляванне на Беларусі (X–XVIII ст.) па матэрыялах археалагічных даследаванняў.
35. Беларуская зброя ў X–XIII ст. па матэрыялах археалагічных даследаванняў.
36. Апрацоўка скуры і косці па матэрыялах археалагічных даследаванняў.
37. Старажытнае Бярэсце. Археалагічны музей.
38. Апрацоўка каменю ў неаліце і бронзавым веку.
39. Неалітычныя шахты (капальні) пад Ваўкавыскам.
40. Крывічы. Археалагічныя помнікі і артэфакты.
41. Старажытнае кавальства па выніках археалагічных даследаванняў.
42. Гары Полацкай зямлі. Археалагічныя помнікі і артэфакты.
43. Смаленская зямля. Старажытны Меціслаў. Археалагічныя помнікі і артэфакты.
44. Археалагічная культура плямён жалезнага веку на тэрыторыі Беларусі.

5 ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ

5.1 Тэматычны план

Раздзелы і тэмы	Колькасць аўдыторных гадзін		
	усяго	лекцыі	семінары
Уводзіны	2	2	
Раздзел I Станаўленне і развіццё археалагічнай навукі			
<i>Тэма 1.</i> Развіццё археалогіі як навукі	2	2	
<i>Тэма 2.</i> Віды археалагічнай дзейнасці	2	2	
<i>Тэма 3.</i> Беларуская археалогія XIX ст.	6	4	2
<i>Тэма 4.</i> Беларуская археалогія ў першай палове XX ст.	2	2	
<i>Тэма 5.</i> Беларуская археалогія у другой палове XX ст.	4	2	2
Раздзел II Археалогія першабытнага грамадства			
<i>Тэма 6.</i> Каменны век на тэрыторыі Беларусі	4	2	2
<i>Тэма 7.</i> Бронзавы і жалезны век на тэрыторыі Беларусі	6	4	2
Раздзел III Археалогія ранняга Сярэднявечча			
<i>Тэма 8.</i> Насельніцтва Беларусі ў VI–IX стст.	4	4	
<i>Тэма 9.</i> Полацкая зямля па даных археалогіі	2	2	
<i>Тэма 10.</i> Смаленская зямля. Старажытны Мсціслаў	2	2	
<i>Тэма 11.</i> Тураўская зямля. Старажытны Пінск	2	2	
<i>Тэма 12.</i> Гродзенскае княства. Старажытны Навагрудак	2	2	
<i>Тэма 13.</i> Архітэктурная археалогія	4	4	
<i>Тэма 14.</i> Археалагічныя старажытнасці Беларусі X–XIII стст.	2		2
Раздзел IV Археалогія позняга Сярэднявечча і Новага часу			
<i>Тэма 15.</i> Археалагічныя старажытнасці Беларусі часоў ВКЛ (канец XIII–першая палова XVI ст.)	2	2	
<i>Тэма 16.</i> Матэрыяльная культура беларускіх замкаў	4	4	
<i>Тэма 17.</i> Беларуская кафлярства	2	2	
<i>Тэма 18.</i> Беларускі ганчарны посуд	2	2	

Раздзелы і тэмы	Колькасць аўдыторных гадзін		
	усяг о	лекц ыі	семінар ы
<i>Тэма 19.</i> Шкларобства Беларусі	2	2	
<i>Тэма 20.</i> Археалагічныя старажытнасці Беларусі часоў Рэчы Паспалітай (другая палова XVI – канец XVIII ст.)	2	2	
<i>Тэма 22.</i> Археалогія Беларусі эпохі поздняга Сярэднявечча (XIV – XVIII стст.)	6	4	2
Разам...	66	54	12

ІНФАРМАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНАЯ ЧАСТКА

Літаратура

Асноўная

1. Загорульский, Э. М. Археология [Электронный ресурс] : учеб. пособие / Э. М. Загорульский. — Минск : БГУ, 2020. — 343 с. — Режим доступа: <https://e.lanbook.com/book/180443>.
2. Калечыц, А. Г. Чалавек і асяроддзе: каменны век, Заходняе Палессе : [манаграфія] / А. Г. Калечыц. - Мінск : Беларуская навука, 2018. - 583, [1] с. : іл., каляр. іл., карты, табл.
3. Калечыц, А. Г. Мезалітычныя помнікі Беларусі / А. Г. Калечыц, А. У. Коласаў. - Мінск : Беларуская навука, 2021. - 368, [1] с. : іл.
4. Культавыя і гістарычныя валуны Беларусі / А. К. Карабанаў [и др.]. - 2-е выд., дап. і перапрац. - Мінск : Беларуская навука, 2022. - 403, [1] с. : каляр. фот.
5. Колосов, А. В. Каменный век Беларуси : учеб.-метод. пособие / А. В. Колосов. - Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2016. - 107, [2] с. : рис.

Дадатковая

1. Авдусин, Д.А. Основы археологии: учебн. для вузов. / Д.А. Авдусин. — Москва: Вышэйшая школа 1989. — 333 с.
2. Алексеев, Л.В. Археология и краеведение Белоруссии XVI в. — 30-е годы XX в. / под ред. Б.А. Рыбакова. — Минск: Беларуская навука, 1996. 206 с.
3. Археалогія Беларусі. У 4 т. — Мінск: Беларуская навука, 1997-2001.
4. Археалогія Беларусі: энцыклапедыя. У 2 т. — Мінск: Беларуская энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2009 — 2011. — 496 с.
5. Археалогія і нумізматыка Беларусі. Энцыклапедыя. — Мінск: БелЭн, 1993. — 702 с., іл.
6. Ганецкая, І.У. Маёліка на Беларусі ў XI — XVIII стст. / І.У. Ганецкая — Мінск: Навука і тэхніка, 1995. — 88 с.
7. Дучыц, Л.У. Касцюм жыхароў Беларусі X — XIII стст. (паводле археалагічных звестак)/Л.У. Дучыц. 3-е выд., — Мінск: Беларуская навука, 2005. — 80 с.
8. Зайкоўскі, Э.М. Першабытныя помнікі Паўночнай Беларусі. / Э.М. Зайкоўскі. — Мінск: Навука і тэхніка, 1990. — 44 с.
9. Заяц, Ю.А. Заславль в эпоху феодализма. / Ю.А. Заяц. — Минск: Наука и техника, 1995. — 207 с.
10. Здановіч, Н.І., А.А. Матэрыяльная культура Міра і Мірскага замка. / Н.І. Здановіч, Н.І. Краўцэвіч, А.А. Трусаў. — Минск: Навука і тэхніка, 1994 — 152 с.
11. Здановіч, Н.І., Трусаў, А.А. Беларуская паліваная кераміка XI-XVIII стст. / Н.І. Здановіч, А.А. Трусаў. — Минск: Навука і тэхніка, 1993 — 183 с.
12. Калядзінскі, Л.У. Уводзіны ў археалогію./ Л.У. Калядзінскі - Гродна: ТАА “ЮрСПрынт”, 2012 — 240 с. — іл.

13. Левко, О.Н. Практическая археология: учебн. пособие / О.Н. Левко. Могилёв: МГУ им. А.А. Кулешова, 2006. – 256 с.
14. Лысенко, П.Ф. Древний Пинск: XI-XIII вв./ П.Ф. Лысенко.- Пинск: Регион. типогр., 2017. – 172 с.
15. Ткачоў М.А. Абарончыя збудаванні заходніх зямель Беларусі XIII-XVIII стст. / М.А.Ткачоў. – Мінск, 1978.
16. Ткачоў, М.А. Старажытны Мсціслаў. / М.А.Ткачоў, А.А.Трусаў. – Мінск: Польша, 1992. – 110 с.
17. Ткачоў, М.А. Замкі і людзі. / М.А.Ткачоў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1991. – 184 с.
18. Трусаў, А.А. Беларускае кафлярства. / А.А.Трусаў. – Мінск: Перамога, 1993. – 53 с.
19. Трусаў А.А. Манументальнае дойлідства Беларусі XI-XVIII стст. Гісторыя будаўнічай тэхнікі. / А.А. Трусаў – Мінск : ТАА “Лекцыя”, 2001. – 204.
20. Фэйган, Б.М. Уводзіны ў археалогію / Б.М.Фэйган. – Мінск: Беларускі фонд Сораса, 1996. – 272 с.
21. Чарняўскі, М.М. Неаліт Беларускага Панямоння. / М.М.Чарняўскі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979. – 142 с.
22. Штыхаў, Г.В. Крывічы. / Г.В.Штыхаў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 198 с.